

CONTENTS

**MORESHET SEPHARAD:
THE SEPHARDI LEGACY**

Edited by

HAIM BEINART

Volume One

JERUSALEM 1992
THE MAGNES PRESS, THE HEBREW UNIVERSITY

Hebrew Script in Spain: Development, Offshoots and Vicissitudes

Malachi Beit-Arié

The Findings

The three modes of the type of Hebrew script that developed in the Iberian Peninsula, the square, the semi-cursive and the cursive, won a predominant and preferential position among the Hebrew scripts employed by Jews during and after the Middle Ages. This script was used not only by those who wrote in Hebrew characters in the Iberian Peninsula. It also was adopted by scribes and copyists in other regions under the influence of Spanish Jewry's culture, or under the political sway of the Spanish kingdoms, and was transferred to other areas around the Mediterranean basin by Spanish migrants prior to the Expulsion, and by the exiles after it. It also had a marked influence on the style of the script adopted in Hebrew printing presses everywhere. Its broad dissemination beyond the limits of the Iberian Peninsula, and the fact that it was the script most commonly employed, bears further testimony to the weight of Spanish Jewry's influence, its intellectual level and the degree to which it influenced other Jewish communities.

The extant examples of Hebrew script of Iberian origin are extremely sparse until the mid-11th century; they are more numerous, though still few in number from the mid-11th to the close of the 12th century; and they are very rich from the three centuries that preceded the Expulsion. From the pre-11th century period, a few carved and engraved tombstone inscriptions have come down to us.¹ Their

1 All the epigraphic inscriptions were collected by F. Cantera Burgos and J.M. Millás Vallicrosa, *Las Inscripciones hebraicas de España* (Madrid: 1956). Among the inscriptions found, only five predate the mid-11th century, two of them trilingual and very early, from the eastern coast of the peninsula: one, found in Tarragona, is short and engraved on an ossuary; the other is a tombstone inscription from Tortosa. Both of them were the object of a detailed study by H. Beinart, "Shetei Ketovot 'Shalom al Yisrael' mi-Sefarad," *Eretz Yisrael* 8 (1967): 298-304. Beinart dates the first to not later than the 2nd century C.E. and the second to not later than the 3rd-4th century. As against this, J.B. Frey and the palaeographer S.A. Birnbaum dated the Tortosa inscription to the 6th century. See J.B. Frey, *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*, 2 vols. (Città del Vaticano: 1936-1952), vol. 1, no. 661, p. 474; S.A. Birnbaum, *The Hebrew Scripts*, 2 vols. (Leiden and London: 1954-1970), vol. 1, no. 240, cols. 260-261. From León a tombstone inscription from 1026 has survived (See Cantera Burgos and Millás Vallicrosa, *Las Inscripciones hebraicas de España*, no. 1), as have the shard of a tombstone in Barcelona, apparently dating to 1043-1044 (*ibid.*, no. 106) and a tombstone from Calatayud in

contribution to our knowledge of Hebrew script is very limited, and they do not enable us to define a specific style of lapidary script in this region. In the Cairo Genizah drafts of liturgical poems written by the Andalusian poet Joseph ibn Abitur, who migrated to the east in the eighties of the 10th century, and one letter in his actual handwriting,² have been preserved thus providing us with some knowledge of the semi-cursive script penned in Andalusia in the second half of the 10th century. Already in these very early examples of script from the Iberian Peninsula, we can discern some of the characteristics and forms, as well as the special nature of the Spanish semi-cursive script in Muslim Spain which in time came to characterize the entire Iberian Peninsula, along with other areas. (Plate 1).

From the second third of the 11th century and up to the end of the 12th, scores of penned documents and letters from both Christian and Muslim Spain have survived. So far we know of some 75 Hebrew deeds from Christian Spain, most of them bilingual in Latin and Hebrew. In a few of them, however, only a short addition or the signatures of the witnesses are in Hebrew.³ Most of these deeds,

Aragon (ibid., no. 205), whose date is unclear. The reading of Cantera Burgos and Millás Vallicrosa of the year as 919 is not acceptable, but the tombstone obviously predates the 11th century or thereabouts).

2 See the drafts of poems that he wrote in the spaces between the verses on the copy of a chronicle of the kings of Judah and Israel in a Genizah fragment preserved in the University of Cambridge Library, T-S K 25.25, and the first sections of extended *Shiv'ata* in a Genizah fragment preserved in the Bodleian Library in Oxford, Heb.d.42, folios 42–47 (Catalogue Neubauer-Cowley, no. 2740, 13). See E. Fleischer, "Hadashot be-Yezirato shel R. Yizhak bar Levi," in *Hebrew Language Studies Presented to Professor Ze'ev Ben-Hayyim* (Jerusalem: 1983), p. 430, n. 22. The autographic nature of the draft and fine copy is proven not only by the draft itself, but also by a comparison of their script with that of the letter written by Joseph ben Isaac in the Cambridge Genizah T-S 13J25.10; the letter was first published by A. Marmorstein, "Mitteilungen zur Geschichte und Literatur ans der Geniza," *MGWJ* 67 (1923): 61–62, and again by S. Assaf, "Mikhtav me-Rav Yosef ibn Abitur," in *Sefer Zikaron le-R. Haim Hizkiyahu Medini* (Jerusalem: 1946), pp. 24–27; also appeared in his *Mekorot u-Mehkarim be-Toledot Yisrael* (Jerusalem: 1946), pp. 38–42. A facsimile of the letter was included in the collection of S.A. Birnbaum, *The Hebrew Scripts*, vol. 2, no. 246. Another letter by Joseph ibn Abitur (New York, Library of the Jewish Theological Seminary, Adler Collection 4009), which was first published by A. Marmorstein, "Review of S. Poznanski, *Babylonische Geonim im nach-gaonäischen Zeitalter* (Berlin: 1914)," *REJ* 70 (1920): 101–104, and again by J. Mann, "Iyyunim Shonim le-Heker Tekufat ha-Geonim," *Tarbiz* 6 (1935): 84–88, is merely a late copy on codex folios in oriental script, as can be discerned from Plate 8 at the end of the Adler catalogue: *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the Collection of Elkan Nathan Adler* (Cambridge: 1921). E. Fleischer has published recently an additional fragment of Joseph ibn Abitur's poems in his own handwriting with reproductions; cf. "Behinot be-Shirato shel Rabbi Yosef ibn Abitur," *Asufot* 4 (1990): 180–184, and see there, pp. 131–134 on the date of Abitur's emigration from Spain. Prof. Fleischer provided me with a list of many other autographs in the Genizah.

3 A few deeds from Navarre are only in Latin, and are even devoid of Hebrew signatures, but on the reverse names or other details were written in Hebrew script. The earliest

which are written in semi-cursive or cursive script (most of the signatures are in square script), were written in Catalonia and the Crown of Aragon, most of them in Barcelona, but also in other places (Gerona, Saragossa, Tarragona and Xerta after its conquest), a few in León (six deeds were written in the town of León), and in Navarre (one document and inscriptions on Latin deeds from Tudela after its conquest). From this period, we do not know of Hebrew documents of this type from Muslim Spain, apart from the places mentioned which were reconquered by the Christians by the end of the 12th century. But we do have scores of letters and a few documents that were mostly written in Andalusia, generally in cursive script but also in square and semi-cursive, and were sent to the east — hence their survival in the Cairo Genizah — as well as a few letters written by Spanish Jews who migrated to the east which were similarly preserved in the Genizah. They enable us to learn something of the scripts, mostly cursive, employed in Andalusia, and to a lesser degree in other areas of Muslim Spain at that time.⁴ The rich findings of

deed was written in Barcelona in 1034; the Hebrew addition to the Latin deed is very short (see Plate 19). It was published together with some 25 other bilingual deeds, or deeds with Hebrew signatures, written up to the end of the 12th century in F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, 2 vols. (Berlin: 1929), vol. 1, pt. 1. Some twenty bilingual deeds or deeds bearing only Hebrew signatures from Barcelona, and dated between 1055 and the end of the 12th century, were published (or their signatures were quoted) by J. Miret and M. Schwab. Facsimiles are inserted into their articles. See J. Miret y Sans and M. Schwab, "Documents sur les juifs catalans aux XIe, XIIe, et XIIIe siècles," *REJ* 68 (1914): 49–81; idem, "Nouveaux documents sur les juifs barcelonnais au XIIe siècle," *Boletín de la Real Academia de la Historia* 68 (1916): 563–578; idem, "Documents de juifs barcelonnais au XIe siècle," *ibid.* 69 (1916): 569–583. Six long Hebrew deeds from Barcelona dated between 1073–1199 were published with photographs in the collection of J.M. Millàs i Vallicrosa, *Documents hebraics de jueus catalans*, Institut d'Estudis Catalans, Secció Historico-Arqueològica, *Memories*, I/3 (Barcelona: 1927), nos. 2 (pp. 15–16), 3 (p. 16), 4 (p. 17), 5 (p. 17), 30 (p. 32), 31 (p. 33), and the respective plates. The photographs of two of these documents were republished together with later Hebrew documents from the Royal Archives of Aragon (ACA) by J. Riera i Sans and F. Udina i Martorell, "Els documents en hebreu conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó," *Miscellanea Barciononensia* 17:49 (1978): p. 24. Six Hebrew deeds written in León in the years 1053, 1123, 1124, 1137, 1151 and 1175 were published by I. Loeb in "Actes de vente hébreux en Espagne," *REJ* 4 (1882): 226–235 (the facsimile copies of a few deeds included there are probably sketches on which it is difficult to rely). Five bilingual deeds from Barcelona from the years 1065, 1076, 1078, 1088 and 1092 were published by R.J.H. Gottheil in "Some Spanish Documents," *JQR* 16 (1904): 702–708. Two bilingual deeds from Barcelona, one from 1092 and the other from 1185 in which there is only a short Hebrew addition and Hebrew signatures were recently published by F. Udina Martorell and J.M. Millàs Vallicrosa in "Dos documentos latino-hebraicos del Archivo del Monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona," *Sefarad* 7 (1947): 123–136. A systematic investigation of the Spanish archives may well reveal other deeds, such as the bilingual deed whose Hebrew section is very long that was written in Toledo in 1173 and is preserved in the archives of Toledo cathedral.

⁴ Nine letters and documents dated to the 11th century were published, some for the second time, by E. Ashtor, "Documentos españoles de la Guenizah," *Sefarad* 24 (1964):

Maimonides' actual autographs — responsa and drafts of his works in cursive script, and the copies of his Arabic commentary on four orders of the Mishnah in semi-cursive⁵ — despite the obvious individual character of his handwriting, serve as further testimony to the style and forms of the script in which documents, books and informal writings were penned in the mid-12th century in Andalusia, where Maimonides spent the first twenty years of his life.

Also extant from the second half of the 11th and the 12th century are some twenty tombstones engraved in square script which were found in Christian Spain, in Catalonia, León and Aragon,⁶ as well as two short undated tombstone inscriptions in Portugal.⁷

41–80 (hereafter cited as Ashtor). One of these letters (Document No. 1), which deals with a woman whose husband was killed in Nájera, was written, in Ashtor's view, by the Nájera community which in the first half of the 11th century belonged to the kingdom of Navarre. However, from its content it was clearly written elsewhere, perhaps in Muslim Spain, as the style of the square script in which it is written would seem to indicate. The only document among them which is clearly dated is T-S 12.570, a court act written in Denia, south of Valencia, in 1083, which reflects clear Spanish script (Plate 5). One letter in formal square script was sent by the community of Granada, apparently around 1066 (first published by Schechter, see S. Schechter, "Genizah Specimens," *JQR* 12 (1900): 112–113). The date of the replaced *ketubah*, Cambridge MS T-S 8.268,269 which was written in semi-square script in Valencia has not survived in its entirety, but it can be limited to between 1039/1040 — 1102. The small slip of paper from the Genizah T-S K21.29, a kind of talisman of a pilgrim to Jerusalem from the town of Jaén (See Ashtor, no. 3, pp. 59–60), first published by Joseph Eliash, "Yediot Ḥadashot al Eretz Israel me-ha-Me'ah ha-11," *Sefunot* 2 (1958): 24, probably dates to much later, judging by its script. Various letters from Andalusia from the first half and middle of the 12th century were mentioned in Goitein's studies, mainly those letters sent to Nethanel ben Ḥalfon. Cf. S.D. Goitein, "Autographim mi-Yado shel R. Yehudah ha-Levi," *Tarbiz* 25 (1956): 395. Some of these were even published: four undated letters in the actual handwriting of R. Judah Halevi (See Goitein, "Autographim mi-Yado shel R. Yehudah ha-Levi," pp. 393–412, accompanied by plates of the four letters), and one letter written in Granada in 1129/1130 which is the earliest dated example of Spanish cursive script (Plate 15). See S.D. Goitein, "Rabbenu Yehudah ha-Levi le-Or Kitvei ha-Geniza," *Tarbiz* 24 (1955): 143–146. In 1976 I examined the body of two of Judah Halevi's letters preserved in the Library of the Jewish Theological Seminary in New York (ENA NS 1.4–5) and discovered that in fact they were not written on oriental paper but on paper whose morphology corresponds to the characteristics of early Spanish paper.

⁵ See the references in M. Beit-Arié, "A Maimonides Autograph in the Rylands Gaster Genizah Collection," *Bulletin of the John Rylands University Library* 57 (1974): 1–6; see also A. Scheiber, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33 (1979): 187–195; J. Blau and A. Scheiber, *An Autograph of Maimonides from the Adler Collection and the Leningrad Library* (Jerusalem: 1981); S. Hopkins, "An Unpublished Autograph Fragment of Maimonides's Guide of the Perplexed," *BSOAS* 50 (1987): 465–469.

⁶ See Cantera Burgos and Millás Vallicrosa at the beginning of note 1 above, especially nos. 2–6 (pp. 9–23), 10 (pp. 25–27), 107 (pp. 191–192), 108 (pp. 192–193), 131 (p. 216), 132 (p. 217), 195 (pp. 263–264), in which the dates are explicitly mentioned.

⁷ See S. Schwarz, *Inscrições hebraicas en Portugal* (Lisbon: 1923) 13–17.

From the end of the 12th century up to the Expulsion, thousands of books in codex form originally from the Iberian Peninsula were preserved in many libraries. Of them, over five hundred manuscripts bear an explicit mention of their date of writing, and in half of them the place where they were copied is also mentioned. These books offer a continuous picture of the types and styles of Spanish book hand, thus enabling us to study it thoroughly and to trace its modifications, influences and offshoots. The earliest dated manuscript extant from this period is the Hamburg MS, State and University Library, Cod. Hebr. 19 (Steinschneider catalogue No. 165). It contains three sections of the Babylonian Talmud which were copied in Gerona in 1184.⁸ However, it may well be that some undated manuscripts, mainly fragments of bifolia and folios which are now being discovered in book bindings and the covers of Latin registers in various libraries and archives in Europe, in particular in Italy, predate it.

The Development of Script in Christian and Muslim Spain

From these findings, the development and evolution of Hebrew script in the Iberian Peninsula over a period of five centuries unfolds, revealing the history of writing at the beginning of that period. It appears that up to the time of the first Reconquista, there was a marked difference between the scripts employed in Christian and Muslim Spain. On the basis of the sparse evidence available,⁹ those used in Andalusia and other parts of Muslim Spain were an offshoot of the branch of Hebrew scripts written in the Muslim lands. Already in the second half of the 10th century they were distinguished from eastern writing, mainly in the non-square scripts, and also, to less extent from the scripts used in the Maghreb (which in time became identified with Spanish scripts), this according to Tunisian documents from the period in the Genizah. Along with the semi-cursive script (Plates 1, 5), there developed in Andalusia, as well as in areas north of it, a highly developed cursive script, rich in ligatures. The earliest extant examples of this script from the first half

8 Recently, owing to the accessibility of the rich collection of the Hebrew manuscripts in the Saltykov-Shchedrin Public Library in Leningrad, an earlier fragmentary dated codex has been found, MS EBP.-AP. I 2240, written in Valencia in 1118. In my *Hebrew Codicology* (Paris: 1977; reprint, Jerusalem: 1981), p. 18, n. 15, a reservation was made concerning the possibility that the earliest manuscript is the Vatican MS Ebr. 269 at the end of which is a colophon from 1094/1095. In the meantime, a re-examination of the body of the manuscript has clarified that this is not the date of copying, but apparently the date of composition of the Hebrew paraphrase of R. Saadiah Gaon's work, *Emunot ve-De'ot*.

9 As evidenced by the additions in Judeo-Arabic to the Latin deed written in Xerta in 1166 (AHN, Sección Clero-Carpeta 2009, No. 17 [Poblet]). The text was published by Baer (note 3 above), no. 36, pp. 25–26. Though the locality was at that period under the Crown of Aragon, both the script and the language clearly reflect its Muslim past.

of the 12th century already display a high degree of perfection (Plate 15), so it is clear that its development began earlier. This cursive hand, which did not develop at all in the east, and apparently not to such a marked degree in North Africa either at that time, was at first used for the penning of letters and documents, but in time was adopted as a regular book hand. The semi-cursive script, and to a greater extent the cursive, were influenced by the style of Arabic script, and like it were written with a reed pen.

In Christian Spain on the other hand, at least in Catalonia, up to the first Reconquest and even in the course of it, semi-cursive and slightly cursive script of a different kind was employed (Plates 19–22). Its style and the forms of its letters were close to the Hebrew scripts used in the lands of western Christendom, the early Ashkenazi (and Italian) script as known to us from its earliest vestiges, such as the Latin-Hebrew deeds from England,¹⁰ and the earliest Ashkenazi and Italian manuscripts in semi-cursive and cursive scripts, though these are of a later date (end 12th and beginning 13th century). It seems logical to assume that throughout western Christendom a highly uniform type of Hebrew script was employed up to the end of the 11th century, a kind of “Carolingian” Hebrew script similar to the Latin Carolingian hand. This script was influenced by the Latin, and like it was written with a quill or bone pen. In the course of the first Reconquista (from the end of the 11th to the mid-12th century), a paradoxical development took place in Catalonia which is reflected in the scripts of deeds written in Barcelona. The Christian reconquest of areas of Muslim Spain did not lead to the predominance or spread of the Christian European Hebrew hand which was employed in Catalonia, Aragon and León among the Jews who had formerly been under Muslim rule: on the contrary, the semi-cursive Hebrew script of conquered Muslim Spain, and gradually the cursive as well, as seen from vestiges of mainly Andalusian origin, gradually gained ascendancy in northern Spain until, in the mid-12th century, they became the only types of script used from then on in current writings throughout the Iberian Peninsula.

The semi-cursive and the slightly cursive script of all the documents written in Catalonia up to the 80s of the 11th century bears the hallmark of the western European “Ashkenazi” style. In a bilingual document from Barcelona from 1083 it is already possible to distinguish the style and morphology of the current semi-cursive script typical of Muslim Spain,¹¹ and in other documents from Barcelona from 1092,¹² the distinctive Sephardi character of the semi-cursive script is already

10 See the plates of these deeds from 1182 on in H. Loewe, *Starrs and Jewish Charters Preserved in the British Museum*, vol. 2 (London: 1932). On additional plates from other sources see M. Beit-Arié *The Only Dated Medieval Hebrew Manuscript Written in England (1189 CE) and the Problem of pre-Expulsion Anglo-Hebrew Manuscripts* (London: 1985), p. 15, n. 4. See also, idem, “Siḥon Ivri-Latini min ha-Me’ah ha-Asirit,” *Tarbiz* 48 (1978): 280, n. 18 and pl. 1.

11 See the facsimile in Miret and Schwab “Documents de juifs barcelonnais,” p. 18 in the off-print.

12 ACA, *Diversorum DC* (b) No. 310, Cap. 3 (the text was published by Baer, note 3 above, no. 609, pp. 1008–1010). Apparently characteristics of this kind already appear in a

discernible. Into it are incorporated the cursive forms of the letters *alef*, *he* and *tav*, as evidenced in pre-12th century letters from Andalusia (Plate 23). However, the old "Ashkenazi" style was not rejected all at once; it was also used later during the first Reconquest, and it is discernible in Catalonian documents either in its pure form, or combined with Muslim-Spanish forms, mainly cursive. The latest document known to us so far in which Christian European style is evident is a Hebrew deed from 1112 written in cursive script (Plate 22).¹³ From the mid-12th century on, all the documents extant from Catalonia, Aragon and León¹⁴ are written in pure Muslim-Spanish scripts, semi-cursive and slightly cursive and at times, mostly later, highly developed current cursive rich in ligatures. It would seem that the sparse and fragmentary evidence of square script from Christian Spain up to the first Reconquest — signatures on deeds and also perhaps the stone inscriptions — also reflect a different style which underwent a morphological change at the end of the 11th century.

The political union of the Jews of Christian and Muslim Spain brought with it the adoption of the Muslim-Spanish script by the Jews of Christian Spain, a fact which undoubtedly attests to the power relationship between their respective cultures.

The Type of Uniform Spanish Script

From the end of the 12th century on, the Spanish book hand became distinctive and recognizable as a uniform type, crystallized and developed throughout the Iberian Peninsula in its three modes: elaborate square; semi-cursive (so far the earliest known dated crystallized example of it is a book dated 1118; see note 8); and the cursive script, which penetrated into book copying at the end of the 13th century (though so far the earliest known dated manuscript written entirely in this hand is

bilingual deed from 1055 published by Miret and Schwab, "Documents sur les juifs catalans," no. 1, pp. 54–57, pl. on page 55. But it would seem that the date noted in the Latin section according to the reign of the Frankish king Henry I should be according to the reign of Philip I: the vendors are Moses and Nehemiah, sons of Josephiya, and in the deed of 1092 (in which the Latin section is dated according to the reign of Philip and maintained in the Hebrew section according to the explicit date of the Jewish calendar), they are Moses son of Josephiya and his sister; further, it is not impossible that the Hebrew sections in both deeds were written by the same hand which in 1092 became more cursive. It would thus appear that the deed should be dated 1084, and if so then it should be considered as one of the earliest documents of clear Hispano-Muslim character.

- 13 See Millàs i Vallicrosa, *Documents hebraics de jueus catalans*, pl. 31. With that, in this script the cursive form of the *alef*, similar to the cursive form of the Oriental script, stands out.
- 14 It is difficult to determine the nature of the Hebrew deed of 1137 from León which was published by Loeb (Note 3 above, no. 4, pp. 230–233), since it would seem that the facsimile on pp. 230–231 is a sketch and not a photograph. In any event, a photograph obtained of the Hebrew deed of 1151 shows a semi-cursive script akin to the Hispano-Muslim type, which includes a cursive *alef* in this type.

from 1307). The division of Spanish writing into three modes of script crystallized in the first half of the 12th century, as attested in the passage from R. Joseph ibn Migash (d. 1141) quoted in one of Maimonides' responsa in Arabic. In it, three modes of script are differentiated and named.¹⁵

The square script (Plates 3, 4) was used for calligraphic copies of the Bible, the Talmud, Passover haggadot, codices of halakhic rulings, as well as for the penning of documents and special letters, such as marriage *ketubot* or letters written by the communities. This script, as it is reflected in the manuscript books from the end of the 12th century, is perfected and balanced, indicating that its refinement began earlier. In the formal script of the letter of the Granada community from around 1066 (Plate 2),¹⁶ it is still difficult to discern the form typical of Spanish square script from the end of the 12th century (Plate 3), even though it is distinct from the formal Oriental script. It would seem that it is akin to the script used in North Africa, as evidenced by its sparse vestiges up to the beginning of the 12th century.¹⁷

The semi-cursive script (Plates 6–10), in which pen strokes are fewer, was used for copying other texts, as well as similar texts in non-formal copies. Its specific style can already be discerned in the earliest examples of this script, namely, the writings of Joseph ibn Abitur from the end of the 10th century which were preserved in the Genizah (Plate 1). Along with ordinary semi-cursive script, which became progressively rounder until it crystallized in its well known, widespread 15th century style (Plate 10), an alternative form developed from the end of the 13th century whose *alef* is of a specific, distinctive form (Plate 8).

The cursive script (Plates 16, 17) is more compact than semi-cursive, even fewer pen strokes are required to form the letters, various elements in the form of the letters are dispensed with and the writer tends to form more than one letter at one stroke (generally a letter and part of the following one). It was used as a book hand

15 *Responsa of Maimonides*, ed. Y. Blau (Jerusalem: 1948), p. 514, no. 265. In a Hebrew version of this responsa in the Oxford manuscript from the beginning of the 15th century, the Arabic term denoting a script intermediate between square and cursive (semi-cursive) was translated as *ketav beinoni*, and according to this source we coined the Hebrew term *ketav beinoni* for the semi-cursive which until now has been called by other unsuitable names. See M. Beit-Arié, *Specimens of Mediaeval Hebrew Scripts*, vol. 1 (Jerusalem: 1987), Foreword, pp. 10–13 (Hebrew). See there the example of the record of the owner of a Spanish manuscript of 1484 who signed in the three types of script.

16 See note 4 above.

17 MS Leningrad, Public Library, EBP. II B 124 copied in Kairoua[n] in 946, or between 941 and 1030. See Birnbaum, note 2 above, pl. 231; act of the Kairouan tribunal of 977/8 (Genizah fragment in Cambridge, T-S 12.468); the text was published in J. Mann, *Texts and Studies*, vol. 1 (Cincinnati: 1931), pp. 361–363 (text), 719 (plate); MS Leningrad, Public Library EBP. II B 39 copied in the orient in 988/9 by a scribe from the Maghreb; MS Leningrad, EBP. II B 115, a Bible written “to R. Joseph ha-Sefaradi bar Isaac” in 994 in the Orient, perhaps by a scribe from North Africa; see in greatly reduced format, P. Kahle, *Massoretien des Westens* (Stuttgart: 1927), p. 27; MS Oxford, Bodleian Library, Heb. b.1, folios 10–20 (Neubauer-Cowley catalogue, No. 2673/8), which was copied in 1123 by a scribe of Libyan origin.

following its employment in the writing of documents, letters and drafts. Cursive forms of the letters *alef*, *he* and *tav* developed in semi-cursive script already in the 12th century (Plate 24), so that it is difficult to distinguish between semi-cursive and cursive. One should perhaps define Spanish script as cursive only when ligatures are used to link letters or parts of letters, or when the forms of other letters are more cursive than in semi-cursive script.

From extant evidence, it is difficult at this stage of research to point to marked morphological changes in square script during its three centuries of continuous use in book copying. It would seem that the modifications were reflected in style, texture and proportions, rather than in the forms of the letters. By contrast, it is easy to distinguish the gradual changes that took place in semi-cursive script, both in the forms of the letters and in the proportion between the respective sizes of their height and width, during the period of some four centuries for which continuous documentary evidence exists.

The last stage in the history of Spanish script was its adaptation to mechanical print. In the various printing houses established in Spain and Portugal from 1476 to the Expulsion, letters were formed, engraved and cast according to the traditional penned scripts of the copyists, both the square and the semi-cursive (Plate 25). In the history of Spanish scripts, the invention of the printing press and the beginning of Hebrew printing did not constitute a revolution, but merely another stage in its continuous development.

The Offshoots of Spanish Script

According to extant findings, the three modes of Spanish script spread beyond the Iberian Peninsula, northwards across the Pyrenees, and southwards across the sea, at least from the beginning of the 13th century. All the manuscripts written in Provence and lower Languedoc in southern France were written in the uniform Spanish type of square, semi-cursive or in time cursive script (Plates 12, 18). Further, their codicological characteristics, the type of parchment, the composition of the quires, the ruling techniques and so forth were all purely Spanish.¹⁸ Already the earliest extant dated manuscript from Provence, a manuscript of the Jewish community in Rome written in Arles in 1202, was penned in pure square Spanish script and reflects Spanish book craft in every way.¹⁹ Since the principality of Provence established in 1125 was ruled by Barcelona until 1245, it would seem that Spanish script was adopted in Provence already in the 12th century, when Muslim-Spanish script spread throughout Catalonia and Aragon, supplanting the Christian European "Ashkenazi" type which the Jews of Provence must have also used until then. The adoption of Spanish script and book culture by the Jews of Provence was not caused solely by political changes and the incorporation of Provence within Catalonia. It was undoubtedly hastened by the absorption of Provençal Jewry into Spanish Jewish culture. The adoption of Spanish script serves as an interesting

18 See Beit-Arié (note 8 above), p. 14, 17.

19 See R. Gottheil, "Bible Mss. in the Roman Synagogue," *ZHB* 9 (1905): 179, no. vi.

reflection of the intellectual processes known to us from literary and halakhic history. Spanish scripts continued to be used in Provence down the years despite political changes, existing there at least until the 18th century.

The other offshoot of Spanish script encompassed a vast area south east of the Iberian Peninsula and across the sea, the Maghreb. As has been noted, the early findings of medieval Hebrew writing in North Africa, mainly from Tunis, reveal a style akin to the examples of writing penned in Muslim Spain, and it may well be that from the first Spanish script was influenced by that written in Tunis. However, in the course of time the Jews of North Africa adopted the three modes of pure Spanish script. Judging from extant manuscripts, all the manuscripts that were copied in Morocco, Algiers and Tunis at least from the beginning of the 13th century are written in Spanish type scripts, and even reflect codicological characteristics of Spanish book craft. Though modified over time, these scripts continued to exist after the Expulsion as well, and indeed until recent times. In the medieval examples one can at times discern a local trend in these scripts (Plate 11), similar to the local nuances in the Spanish scripts in Provence, but at others it is impossible to discern whether a manuscript in Spanish script originated in Spain or North Africa, just as it is sometimes impossible to tell whether such a manuscript originated in Spain or Provence.

Another offshoot of Spanish script branched out eastwards and took root across the sea in Sicily. The process probably took place following the conquest of Sicily in 1282 by the Crown of Aragon, prior to the period of the findings that have come down to us.

The Vicissitudes and Influence of Spanish Script

The various types of Spanish script even spread to more distant lands. This was not due to the decisive cultural influence of Spanish Jewry as in Provence and North Africa, but was carried by migrants from the intellectual élite who left Spain prior to the Expulsion and settled in the east, notably in the Holy Land, Byzance, and to a greater extent in Italy where they preserved the script employed in their native land, even handing it down to their descendants. As has already been noted, documents, drafts and manuscripts written by Jews from Muslim Spain have survived from the 10th century on. Some twenty manuscripts from the Orient, mainly the Holy Land,²⁰ which bear dates of writing from the 12th-15th centuries, are written in pure Spanish scripts (Plate 14). It may well be that an overall examination of undated manuscripts in Spanish scripts will reveal many other manuscripts from the Orient, identified as such on the basis of Oriental paper.

We also find dated manuscripts in Spanish scripts written by scribes of Spanish origin in Crete and Greece from 1395 on. But to a marked degree we find them

20 Fourteen copyists copied manuscripts in Spanish script in Jerusalem, ten of them between 1383 and 1391. See M. Beit-Arié, "Kitvei Yad she-Ho'otku bi-Yerushalayim al-yedei Yoze'ei Yerushalayim ad ha-Kibush ha-Othmani," in B.Z. Kedar, ed. *Perakim be-Toledot Yerushalayim be-Yemei ha-Beinayim* (Jerusalem: 1979), pp. 244-277.

among manuscripts which include colophons of Italian origin. Apart from a few manuscripts in Spanish script in Italy from the second half of the 13th century and the first half of the 14th, manuscripts in Spanish script begin to appear from 1396, and fast become more numerous. This was apparently due to the wave of migration from Spain to Italy following the 1391 riots: of the 540 dated manuscripts written in Italy from 1396 to the end of the 15th century so far researched by the Hebrew Palaeography Project under the auspices of the Israel National Academy of Sciences, 177 are written in Spanish script! (Some 40 of them were written by natives of Provence). The proportion of dated manuscripts which were copied by Spanish and Provençal immigrants to Italy in the fifty years prior to the Expulsion constitutes 34% of all the manuscripts produced there, whereas after the Expulsion (until 1540) this proportion drops to 23%.

This data, which also throws instructive light upon our knowledge of the extent and intellectual level of the migration of Spanish Jews to Italy prior to and after the Expulsion, bear testimony to the broad dissemination of the Spanish scripts in Italy. This is borne out by the fact that the earliest dated Hebrew book printed in Italy — Rashi's Commentary, Reggio di Calabria, 1475, was printed in pure Spanish semi-cursive by a printer of Spanish origin. Further, square and semi-cursive Spanish script clearly left their distinct mark on Hebrew typefaces in Italy, and through them on fonts elsewhere. The first attempts to print Hebrew books in Rome and Pieve di Sacco in square Ashkenazi-Italian script, and in Mantua and Bologna in Italian semi-cursive, were not prolonged and were completely supplanted by the extensive activity of the Ashkenazi Soncino family who chose to print most of their books in Spanish square and semi-cursive (later to be called Rashi script), which were specially designed and adapted to typography (Plate 26).²¹ The books printed by the Soncino family were widely circulated, and the typefaces they designed, mainly the semi-cursive ("Rashi") which was molded on Spanish script, had a decisive influence on the character of the scripts chosen and engraved by other Italian printers: thus, for example, at the end of the 15th century in Naples, in the 16th century at the Bomberg press, the other Venetian printing houses, and in fact in the majority of the Hebrew presses in most other places until the 20th century. The choice of Spanish script by the Soncino family was no doubt made not only out of aesthetic considerations, but also, and perhaps mainly, for commercial and marketing reasons, given the wide circulation of Spanish script and its large numbers of users and readers, both in Italy itself and in the Iberian Peninsula, Provence, North Africa and Byzance, this in addition to its kinship to Oriental script.²² There can thus be no doubt that the circulation of Spanish script

21 See idem, "The Relationship Between Early Hebrew Printing and Handwritten Books: Attachment or Detachment," *Scripta Hierosolymitana* 19 (1989): 1-10; M. Glatzer, "Early Hebrew Printing," in *A Sign and a Witness — 2,000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts* (New York-Oxford: 1988), pp. 80-89.

22 See Glatzer, "Early Hebrew Printing."

on the eve of the Expulsion was greater than that of any other Hebrew script, both in geographical scope and in the number of people who employed it.²³

With the end of the Jewish presence in Spain and Portugal, Spanish scripts spread even further. The exiles, who settled mainly around the Mediterranean basin, continued to write in the scripts of their native land. Further, their presence and intellectual weight left their mark on the societies in which they settled, the Spanish scripts also exerting a great influence on local scripts in Italy, Byzance and the Middle East, and in time also in western Europe, as in Holland for example. The Expulsion caused an upheaval in the traditional script typology of the Mediterranean countries, giving rise to a modified typology influenced by the Spanish script.

און נפולן אלופ ארום אילו חואב
 חואב ירא ירא גם אדונך פחד
 יקפרי מעולך הכן בשמחה יחד
 הפול עליהם איהיה ולחד
 ופירי פחדן שומע קהילתך
 מפניו בחד צאתך ודולתך
 קמים חרו בחזרהם פעולתך
 כאו נכונסא קאתר שגולתך
 טדי פואז וואס דילתך
 השוכה ברנה לכית הפילתך
 עם העשן שירת הגילתך
 הביאון ורע נאן ברר נחלתך
 יראו ויראו שלידך ברועתך
 פאר לך יתנו בכל חושב ואועך
 יתוך לעולב ועב
 ובכן ולך העולה קדושה כארץ איתך
 לעולם ועד יתן פלאין אנצור
 ועדיך איתל חגיתך חזונה

Plate 1
 The Earliest Evidence of a Sephardi Semi-Cursive Script
 Oxford, The Bodleian Library, Ms. Heb. d.42, fol. 42b

23 This assumption is backed up by dated manuscripts. According to the computerized data bank of the Hebrew Palaeography Project, the proportion of manuscripts in Sephardi scripts which have survived is the largest, reaching one third of all the manuscripts known to us (1080 out of 3152).

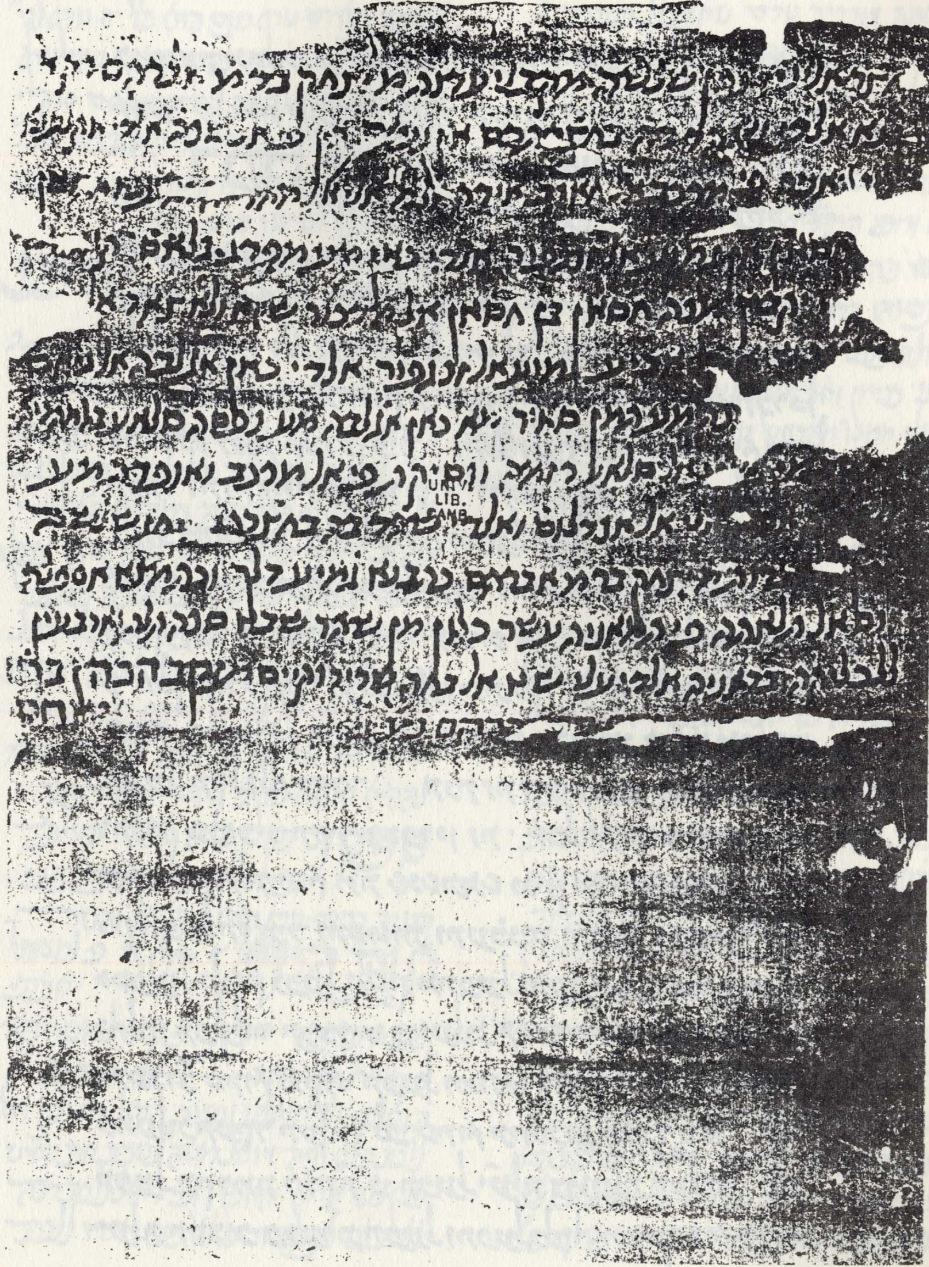

Plate 5
Early Middle Script (Denia, 1083)
Cambridge, University Library, T-S 12.570

ברוך צד מקומות את המחלקת מין ואמטלך משכעמז
 אנהך עכמה שהרצה בזכר העקר והמין והגיש עמושל
 הוא **דמה** אומר שזו המלה שאורחות עקרה דלת
 מם היא היא הנקראת עקרי. וצורה העקר
 ארבעת מינים. האחד לא דמה אלו צפון. והשני דמית
 אמן. והשלישי. והיה כאשר דמית. והרביעי למה ויומם
 אל ידמינה. ולא דמה. אל דמי. לך. אלא המין הראשון נתקן
 לשתי מחלקות המחלוקת האחת היא הפעל הקל שזכרנו
 והוא לא דמה אלו צפון. והשני מחלקות השנית היא הפעל
 הכבד והוא ומה אדמה לך. והמין השני גם הוא נתקן
 לשתי מחלקות האחת היא הפעל הקל שזכרנו והוא דמית
 אמן. והשנית הוא פעל הכבד והוא ואשר דמה לן. אבל
 המין השלישי שהוא כאשר דמית אינו מותחלק למחלקות
 כי חלק ונזיל אחד נפלצו צבדות ולא נמצא ממנו אלא הפעל
 הכבד שהזכרנו וכן לא ימצא צמין הרביעי כי אם מחלקת
 הפעל הקל ולא עוד. הנה זה רצית לפרט צדדי העקר
 והמין שנזכיר הדיד צפרינו זה. אבל האישים אשר תחת
 המינים האלה הוא מה שנתהמש מהן ומה שנגזר מן יקוים
 מן הפעל הקל צדד והשמות והעפפים והצווי והכועל וה
 והפעול ולשון נפעל ולשון מתפעל והפעל שלא נזכר פעלו.
 ומלך הפעלים הכבדים צמעת האישים הם נחשבים.
 והסבוב שהוא מקור הפעל ומוצאו דומה לו ונתשב צעני
 צמעת העקר העליון לפי שהוא תחת כל פעל ושלן על
 הפעל הקדמה חזקה כי הפעל יעלה צמעת הקצוב ולא
 יעלה הסבוב צמעת הפעל והפעל נתקן ממנו והוא הקצוב

Plate 6
 Earliest Dated Semi-Cursive Middle Script in Book Form (1225)
 Jerusalem, The Hebrew University and National Library, Ms. Ya. Heb. 1, fol. 35b

ידוע עגודל השיש וחוזק צער ר
 וקטנותו וקנות כבט יהיה בבחינת
 ארבעה דברים הראשון גדול החטא
 שהמעטות שיבא מהם הכסד גדול עגשם גדול והמעט
 עשה כסד מועט עגשם מעט " והשני רב המצאו
 שהרבר שהוא נמצא ירהג ואוי שימנע בעש חזר
 אמר מה שימצא מעט במעט מי העש עם מיעוטו
 המצאו מספיק במעטו והשלישי רב ההסתרה בדבר
 שהענין שהוא נסתבול להיות ההתאזה אלו מאד אלו רב
 ההרגב או שיש בהתהג צעב גדול בדוע שניא ימנע
 ממנו אפי' יראת דבר גדול והרביעי רגות עשיית
 הקמעטה ההוא בהסתג (בהעגף מאשר לא ירע בו
 זונתו כי מעטת זה אי אפשר אפי' יראת עש גדול
 וחזר " יאמר זאת ההוד דמה דע שסדר העש בדבי
 ההגלה ארבע מעטות מענה חוב מיתת כד (מעגרת
 חוב נבית עס האמונה עזה החטא מן החטאים הגונים
 ומענה המטרור והיא ההכאה ברצועה ופי' אמן
 בחטא ההוא שהאמן החטאים הגדולים אבל הוא לאו
 לבד או מיתנו בדי שמים " ומענה לא העשה שאין
 בה מנרנה והוא כל לאו שאין בו מעטה חוץ משבט
 למה שאין חייב נקאמינו מהגדלה העס ית וממר
 מסע שניא יביא זה לבנות בר כבנות המיוחסות לעס
 ית ומר לנאת חבכו בעס גהיור היזר הרלכה גהמון
 יוהר גדולה מהיזר שנוכח בעס וזונת אלו מלאוין שאין
 בהם מעטה הפסל שבא מאתם הוא מעט ואי אפשר
 יב כי נהשמר ממנו מסע שהס דבריס לבד ואט היה בו

Plate 8
 Secondary Middle Script (Barcelona, 1347/8)
 Copenhagen, The Royal Library, Cod. Heb. 37, fol. 277b

דרכ הוטל דוק דוק במקדון ולא במלוח ואם היה יגול למחול אחי חיהת כח
 ולנה חיהת מקולשת כיון דסכידע להו לא סמכה לעתה . ועוד מדל א
 קאלע ואיבעי איהל דסליעלמח איהל להו דרכ הוטל כיון במלוח כיון במקדון וקאל
 באשה סמכה לעתה כדקאלע צי שער שמעב מועה דאינו יגול למחול .
 והי מסתבר דיהך דרכ הוטל הילכתי כלת עעמח היא ומסוס הק נטל העמח
 עשאוק כשיקיו זה נמנה שיעמד אצל ומי שעתה ייב נולעעת ולת צערו כול לקנין
 ואם היה יגול למה קועילו כהקנתן לא יסמוך עליו כי יודא שמחא ימחול לו .
 ויל דאפי למאן דאית ליה דהא דרכ הוטל אפי במלוח היינו דוק במלוח
 חעשויה לציבור אבל כתיבה ששמאלא דכח לדי צבייה לעולם לא דקינו
 מעמד שלשון . **ושמעין** מיהא דהמחול שער שמעב חיוו צריך לשלם
 לא לפי דמיעו משלם שקבל והנהו או המוכר שער במעמד
 שלשון אינו יגול למחול ושער כתיבה חיוו נקטת במעמד שלשון . ויס מפישי
 עמ חיהת למעמד וכיון שיכולה למחול כל לצי בעלה ודא מחלה ונת המלח
 מי שיקנה ממנה כתיבה ולמחולתא דלא שכיחא לא חיוויין **חיי**
 ארז אפי הימח איהל למעמד בשער כתיבה ימח מתיבת
 ידה ואם איהת דמצינתה כתיבה מאי כעיא צבא צי לוקח הוה
 דקנח דשער חוב אינו צדקה נקטת לא כתיבה ומסירה ות נחוש דימח
 אקטיה אצ קרקע ושארית הנהגה כדה . ויל דלא סמכה דעתיקו דלקוחו
 אם לא שהמסור הנהגה לידם . ודכי החיי צמון אל טרז מתוך קוסיח זו
 די אמרי דכיון סהחזיק מה בקרקע נקטת השער ככל מקום שהח חייגו
 דווק שער מכירת קרקע עמעגו אכל שער אחר חיוו נקטת אצ קרקע אחר
 וכן טרז הח דאנהגות לא מיקנו באצ . ודכא אצ חיוויין לשע טרז
 האחת מסרה ללוקח ונשארית האחת כדה ואכיי נשה כתיבות לא ח
 חייסיין ועד שובר כזמיו עורף ואננך דמצינתה לכתובה כעורף
 הנחה מנמח ועד השחי כיון דסמכה לעשות מנימח זרה הכעל כדהוה
 קרקע דכתובה משעת חתימת העדים נאעל דלא מעל לדיה הנחלה
 מתינה ונשקוח עורף עמעג מנמח כדיון עורף והיינו דאמ אכיי לעמיה
 דאל עדיין כתיבותו מין לו . מתוך דבר רב אפאם משמע דהא דאמ
 דאמ חיוו לעיל דלא אצ חיי עדיין כתיבותו מין לו לא היא דמחל ליה
 לבצוף חיינו דוק שצריך מקבל השער למנות על ידי השער דבר שאינו
 כידו צין שער הנחה שזוכה המלוח כעבוד נכסי הלוח על ידי השער .

דיה למחול

Plate 9
 Middle Script of the Fourteenth Century (Toledo, 1355)
 London, The British Library, Add. 27557, fol. 98b

סגן האוכף וישמעאל כ"ג יתחמו כח נוספות וקחנות וקחנות וקחנות וקחנות וקחנות וקחנות וקחנות וקחנות
 דבר זה קו"ב שישאל אותו בענינו לענין האחר ויחד זקק והם עימאל אחר האטמיק איתנו קדש
 מאל קעש אשר הגדו בו האחר ונשון זה עיקר הדבר מאלן לך קעשן אם ככל נאם כדרכו
 פאשר היה ידען סמנעא עיקר הקמטל פחד לו קקש ונח מצד הקמטל עבר מאחר זה פאשר היה
 קעשן השט דמלק בענין הראשון פאשר היה דבר קלק מן העשנים ומה עיקרן עימאלו שנים ונח
 יהיה אותו הדבר מאלן בענין האטמיק מאלן אותו קעשן מה מה היה כן אם לא יהיה זה קעשן
 נעלם סמנעא רבו בו מקמעות הפתיחה ופאשר זה קדשו קסע עשנים כלשון הזה פאשר יהיה
 עבר האחד מלק כפדן מן פיעלם ענינם על השמנים וזה כלם מופע קיס ונעשו סמנעא
 ואלם חבד הקמטל הנה קמטל יעס האענה נשואה פאשר היה סזו פה קקש נשואי סזו עמ בואר
 כפדן הקקש ופכד יתכד הנה עמ לך על דרך התנאי קמטל כן מלך הטמניק והכעול ואלם חבד
 הקנים קמטל יעס כיותר חבדו נשואי וקמטל הקמטל פאשר יהיה נשואי הנה קדש פאשר בו
 דמיונם פאשר היה עמק הנה פאשר היה חבדו וימטיך הנה עמק ויפטר הנה עמק ופאשר היה חבדו
 כלתי עמק הנה פאשר חבדו וזה חבדו כדמקל יעע ומה שישלם הקמטל אחר מקם אחר נשואך
 נשאל הענית בענינו והוא קעשן הפאשר ונשואו נשוא הקמטל והשטת נשוא זה קדש פאשר בו
 ימאלו השט עשנים והן נשואה אותו הדבר בענינו ונשואה קעשן חז ונשון נשואו דמיון קמטל
 הקמטל ומה שכתב קעשן ומה שכתב לאלו שפאשר עמק תאות ע. נשאלם פאשר הקמטל לא כדמיון ע
 פאשרי. **פאשר הקמטל** לו פאשר חבדו עמק על עבר זה קעשן עתבלות קמטל פאשר
 בעיר יופר ומה שישלם הקמטל פאשר ילעמו ואם
 כן אעס יהיה יופר מוכ ויפד שלם כתיבות ומה שכתב על פה אם נכרות ואם מערכמות כתיבי
 העשנים האוכפים ומה שכתב עשנים יקיע עשנים פאשר כם האחר ושיהיו סמנעא ושיהיו
 התקנים התקנים ושיהיו תלמידי ככל הפלה השלמית ומכרת זכות האפס ושיהיו פאשר ככל
 תלך הוא פאשר כי כה יהיו תלמידי ענים כהן הדבר כם ושיהיו פכתידי ככל השקל
 הפורר פכד ונעמל ושתיהם כמלתי מונבלתי אם פאשריהם כענין או פאשריהם ענות כהן הדבר
 כם ושיהיו פכתידי כהן סמנעא ענין פאשר האחר פאשר בו עיקר ומה שכתב וקלע האחר
 ישימו הנה פאשר ינעו בו קמטל אופותיו עב עמאל האחר כתיבי קעשן בעל הפקל פאשר
 ע פאשר ואלו אור פאשריהם עיכעל עמקל וקעשן ע ישימו קעשן כדלתי איתו ומה האחר
 אעס ישימו האחר פאשריהם עבס ומה סגן ענה העבר ואלה פאשר נלחן עשנים עתל
 הפלה קמטל הפלה האחר ויפדו מאלו ומה עמק ואלה האחר עמאלו ואלה אעס ידעל קעשן
 סקלתי איתו ומה האחר עמק אעסו על עמק האחר פאשר הנה כן ומה עמק ורסם אעסו ומה
 אעסו הוא האחר עיר פאשר היה עמק אעסו ורבו כם כמאעס ענים ומה ישימו עב
 היו ממונים ידעל עמק קדש אם לא נלך ישימו עב עמק ומה יהיו אחר עמק פאשר
 הלשון אבל יתכד ומה עמק אעסו קל ורסם ומה יתנו כם עשן עמק פאשר חל יהיה
 ומה אם עמק איתו פאשריהם כענין או פאשריהם ידעל כם עמק ענה אעסו ומה עמק
 קונס עמק לא ישימו כענין ומה האחר פאשר קונס ומה עמק עמק קדש ומה יהיה עמק

Plate 11
 North African Middle Script (Meknès, Morocco; 1408)
 Jena, Universitäts Bibliothek, Ms. rec. adj. 10, fol. 65b

קן לעות הן לטמו הן לעצום נבסין ולתקוין
 כל אן הדברים פני מה שיראה ל-
 שזה עידן לך וטהשנה עיני לך וצד
 יהיו מעשין לטס שמנים ואל יהיה סבד ה
 הצביות קל בעשיו שארי היס רוחה חתל-
 תעשה סנד דברים ובל טק סבד צב
 חברהם יסח ויעקב המעוזיקין בערת ה
 החמת שיהיה והדי עלם יהלס סבדן אר
 להוסין סבדן חקוס בצד טס המטה
 חת הערה נפש מחולג על הציות וה
 והמבד את התורה נפשו מטס על הציו
 וזין סבד התרה אר טענות על פי חוקיה

ומנאטיה

חסד לייך לטעו בצורה על הצבד ונפשו
 הרוח אר בעשו ויריה ול פרס המטי
 חימה על הצבד יתרה עלם טאוס שמנים
 נעש וזינו רוחה בן תלנד חס טנ ל-
 יראוהו חשאים ולן יראה בן חסע ט-
 וכן חסד ל טעו קלית חסע טן וחש
 שהן עני החין ולן יפיע עני חשוי עדי
 קדש חשע שהן הדיוטות ועלס טג
 חברהם יסח ויעקב המעוזיקין הן נטאות
 שהוציא מתחן מרים נטו על וצד
 חזקה וקוב טורח הצבד ומעדין
 סעשה רבינו טטב טעס יסח האומן חת
 הוטק והרי הוא חותו ואתה חת טעשיס

ומעשה בחד טרבעל הסוס ב
 בעצת טעני יושם והצחו חות לטב וקטעו
 ומעשה שחלה טמען בן טערי
 טמעם שאים צאטק טן ולו היו טס ל-
 סדרי הדיקה והחוקיה והחתיחה ול
 ענות סדורה אר החות טענה פני מה ט
 שיראה וכן יט לטב נבסין ח-
 וצב זמן להלכות חרס טטמענת רע
 והעם מדין עבו שהוא עשד על העיות
 והוא שיהיה חול טאיכו פוסק כמו טפא
 ולו יהו ט רובים חועם טל טאיין עדי
 טס רע וזין וכן מבין חת זה טל מער
 רעה ומחריטן חת טל טעו וכן
 יט לייך תמיד להפיקי מען שיש טעם
 ולחב זכות עני מה שיראה טעדי עטת
 הדת ולחוק הצדק חו טאיין חס זה והרי
 הוא חות נערי ולחטר ט יס טעמ
 הימים בעצת חזרים והקטס יחרס ט
 רטנו וכן מען שהפיק ט חפיק
 וכן יט לייך ענות ולחזרים מע טאיין
 בן עדי טי עדי פתן חדת טענה שיראה
 ל טהשנה ציטה לכן ויחמר טעו ודו
 חו החימותו על דעת ויפוסס חטו ב
 צפס טנ חורו קטו חמר מלוד חורו
 חור יעשה כל טו טענת
 וכן יט לייך טענות מדיקה עס החוי
 להיב עטו ולחלו וטה טות ולטט טעו
 ולהטע טיחם בעל טחו טל יעשה טנ
 ואריב עטס ולחלטס וחסה מהס חטס
 ואמרטס וחטע עס טחיס וכן
 יט לטעות ידים וקטס ולחמור חות סבת
 החסורין ולחוף ולחחוב על החין טנה

Plate 12
 Sephardi Script from Provence (1395)
 Paris, Bibliothèque Nationale, hébr. 357, fol. 20b

כוכ אחרת . ויהי אחרי המופת יחז
 חס אלמנה ואל אלשר על יד משה
 וכן ויט משה חקני ישראל . אז יטיר
 משה . וטעם אחרי המופת כעבור
 שזח חס למה חלק הארץ . ויכר
 משה ואלשר קסהן מקום חבו ויתן /
 טחוח חיה פה למטה סו חקן . חוקה
 סו דכו שלום . ק שדים והטעם
 שטחאו סזר טה יי אמתה . וטעם
 וכן ישראל היוצאים מארץ מצרים . כ
 היה ספרים רבים מיוצאי מצרים /
 וקרוכ לה ית חס . והחל מראוין ל
 ספרים קראונוס פודר סי .
 אטר הט . כעום כ יטו אטים . ואת
 קרה . פטחנו . ויהיו לגם . סו ויהיו
 לזאת לצט ישראל . וכן קרה לא מות
 והעט סמואל וכן סו טהס המורדים
 והס הסקרים הקחים . לצ קרה
 מזמור . גם סתרה סת מטפת הקחי
 לצ קרה מזמור . גם סתרה סת מטפת
 הקחי . והזכר הסט וכן קרה עם כט
 ראובן כעבור כ סת דקן חכרס גולס
 וקטנס מות . וקה דעת דקן וחכרס
 היתה קטה מרעת קרה . חיוני . אל
 תבקט לקרוק סמוות וכן מן טה . ל
 וטני וכן לטפס הזופמי למטה
 מטפת החימה חיטו חיוני סו מן
 סיעה סיע . חב וטון חסר יוד
 החט או זה יוד החט וטל חס סר
 והוא הנטן . מאחר ראובן טמען ונד
 החונס עליו רק משה קודס אפים
 ופודר סיט הסך . ויתר טזה כעבו
 ומסרס כ כט אפים יסיט על כט
 מטה כמדכ סיט טמנת אלפס וטל
 מיות . וכערכות מוחב יסיט . כט
 מטה על כט חפרים עשרים חק א
 ווחתים . ויין זכ למטפת חמקה

וכן

טהיתה כחז אהלמוער . ויט סזון ט
 טחלה . ויתן להט כסס טמר זמרי
 סעדים . אל חקסה . סו חל האהל . וכן
 קרוכ טלון קוד . ואס יט מעט חט כן
 טרת חחל וחקיסה . וידקור . סו
 וקריט טה . אל קוסטה . סקוסה טהיטד
 טס עם חחי זמרי . ויט חונו כ קסטרד
 מנ חרונע וחלויס וחקסה . פ יט דק
 דט טעשו נים לבחס דק חטני לט
 חוכרס .
 חסלת פטת טלן .
 טטת עחס .
פנחס כן אלשר . סקטו . קלהיון
 לחקל על הלשון והטעם כ חח
 קטן מקומי וסל על חס כן א קטן כט
 ויול חח טקסו חייית מטה כ יטל .
 כט כקטו יי . את כיתי טלס .
 טעמו את כיתי בית טלס סו סאך
 אלהים . ורכס כן . והטעם עלה גרה
 מאחי זמרי כ חח טלן כתיאב וטרו
 טהייה לו וטרעו אחריו סית סחונת
 טלס וטח . כ חסדטס גולס חיו חכט
 פנחס ווחבן טחיו כטס אחרים לאלשר
 ווחל אחריו לזות טחית ויטו אחר
 טלן . וכט כיתתי ונד חיה טחחס
 וקיק כמי סילט כעכד חס סקט
 לזלנין . מאחסט לסי גמ טעה סוסה
 לטחל . ודקן דט חחכ טר וכטניס
 אטר חסה את חמדי כתי עם . וכן רכס
 טחל כית אב . אחר חחמטה אטת כט
 טחטן וזלט לבית חטיתיו גול ממונו
 סוד אחר מוחב מדין . והסה עם מדין /
 חחטה אכתי כדוד טס הטעל . סו
 זסר חק יוס חטת . כ טררים חס לב
 כ חטו לב . כטל חק . כח חטתם
 חרעה ממרת ויתגבא . ועל דכ כוכי .
 ועוד כ חטט לעטות לב רע כעבור

Plate 13
Sephardi Script from Italy (Bologna, 1400)
Parma, Palatina Library, 3116, fol. 132b

נבטיו לאחריס ואחר כך בא בגו דמתנתו נגלה הכא נמי דעתן היה שלא יירש
 האח נבטיהן אלא שיעארו ביד האחיות לא דאמי דכל היכא דאזלין בתר
 אומדנא אנו מבטלין המעשה שעשה ושאר הענין כמו שהיה תחלה כמו שמוע
 שמת בגו אנו אומדין דעתו שאם היה יודע שכנו הייס לא היה כותב נבטיו מ'
 לאחריס הילכך כשכא בגו מאומדן דעתא אנו מבטלין המעשה ושארין ה'
 הנכסין בחזקתן נירשם בגו אבל כגון זה אף אם ידוע כי כיוונו להכריח מן
 האח לא עשו דבר שיש בו הכחחה ובדברים שכלב לא מיעקרא נחלה דאוריהא
 נבטיו לאחריס והנח כנו אגפ' עמה שעשה עשוי וזכר
הנותן
 המחבל אין רוח חכמים נוחה הימונו להעביר הנחלה אפילו
 אם אין היושבים נהגים כשורה ומדת חסידות שלא יעיד שום אדם חשוב
 בצואה שמועדין הירושא מהיורש אפי' מומי שאינו נוהג כשורה למי שהוא
 חכם ונוהג כשורה ואמרו חכמים שלא ישנה אדם לבן בין הנכס אפי' כדבר
 מועט שלא יבאו לדי קטנה שאלה לאו הלאש ז'נול למדנו נגו
 אם יש שום צד שאדם יכול להנחיל נבטיו לבנו גדול וכנו גדול לבנו הגדול
 עד סוף כל הדורות ושלא יהי זכות לשאר היורשין שאע חזרתי למצונו ולא מצאתי
 שלא אמרו נבטי לך ואחריך לטוב אלא למי שהוא עבטיו בעולם אבל למי
 שאינו בעולם לא וכבים אומרים שיכול אדם לעשות על ידי שיקדים נבטיו
 עג' שאם יתן בהם בגו הגדול או בן בגו הגדול פלע טנה ידור בהן ויאכר
 פירותיהן ואע אומ' שהמקדיש עג' מקדיש ומשייר ואי אפשר לפתות כחו
 בעיור יגד' מכהיו שלו לנמרי וסתחלה לא היה לו כח לפת' בדרך זה או
 כל שכן כשהקדיש תשובה ששאלת ללכת בחוקי העיס להעביר
 הנחלה מכל זרעו ולהעמידה ביד בגו הגדול אסור לכל בן בניה להעלות
 על לבו דבר זה כדתן הכותב נבטיו לאחריס והנח את בעו אין רוח חכמי
 נוחה הימונו וכ' בדבר זה להיותו נוהג לשמחה בחמיהם למחבר ענין לדור
 ולב המיטפל בדבר זה ומחזיק ידיו הוא מסייע לדי עונכרי עבירה ונ'
 אין תקנה בדבר אשר כתבת ושוכ השיב בתשובת שאלה זו
 זראה לי שלא תועיל מתנה זו בתנאי זה דהוי כמו נבטי לך ואחריך לטוב
 דהל' כ'ס'ג' שאין לשט אלא מה ששייר ראשון ואם מכר הראשון מוכר
 ונער אם לא נולד בן בגו בשעת המתנה אינו יכול להקנות לו כיון שלא בא
 לעולם אף אם יקדיש הממונ' בתנאי שבגו הגדול יתן כך וכך לשנה ויהנה
 ממונתו הקדש וכן בן בגו עד עולם אינו מועיל כי אין תנאי מועיל לזכות
 למי שאינו בעולם אפי' בעל מנת אלא בענין זה יכול אדם לעשות שיתן ר'

אותו
 Plate 14
 Eastern Sephardi Script (Jerusalem, 1388)
 New York, The Jewish Theological Seminary, Rab. 1118, fol. 188b

אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 ופדו מקדו ארמקם זה זה מנחם ופלו מנחם ופלו מנחם ופלו מנחם ופלו מנחם
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק

דגם

 שאל חמור

אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק
 אבד זה שפדו וישם יפה עטפו כח פמטלים סנה זאולו גל אסור ופסוק

Plate 17
 Cursive Script (1330)
 Oxford, The Bodleian Library, Ms. Mich. 496, fol. 126b

מלכים

ד"ק זילכו קמיס סבב למזבח קמיס שסבבו על קשלה ועל קטעס קלכו על קמזבח סבבם צמיצת קמזבח קיז קטעס וקשלה מלש מיס ערר אלכו לפלצת מיס או מרז בעצמו מלש חותק וקמיס קאלק לבד מקשטס פשר כדיס ויהי בעלת קמזבח כבתלפ' בשעת מנחת מערב ונדברך עת' סוד וקרי כלל יול וקטען חוד אלף שזק יחיד וזק רבס ושעס ונדברך פשית שלל יאמרז מלש חזש עשק פשית כלמז שעיית ומק שאזש עשק ככל זמן מדברי קנסיס קס דברי כשפססן קוסמיז וחס' העכט נאז שהרד מן קשמיס ידעשכל מנק שאזש עשק כרעקו וכנמזוח כך חזש עשק וידעש חתק אלהיס לעגלל קעגלס שקס עובדיס ונדברירנו זלנדברירך פשית שלל יאמרז אלכו מקריב בנימ' בשעת חיסור קנמור' ונדברך פשית ובדיבורך פשית' עכט יל עכט קבל שקיו בשבת קבעל קמאל קנ' קיתק חמונתס כ בעבדס קבעלתן קארץ יטול קנ' עתק קארץ יטול שקיק מנעע מקשס ית קחזוקל קמיזן כבעל לקשכ' כ מילדת' שקיק זה'

Plate 25
Printed Square and Middle Script (Leiria, Portugal; 1492)

הרואה

כיו פריס סודרא על רישיה ויה לכל כוכב ולכל כסוי
מדוקא כסנהנה אבל אם אינן נהנה כגון כסאה ע
סוכב על משנת לא יכרך וז ולא תלביס ערומים ולא כרכן
כיוצא בהן כיון שלא נהנה כחמט מעב כפך דמגלה גבי מי
טלא ראה מאורות ימימי דכע

כעו טיהנה חן האורה
אשר קדשנו במצותינו ונכונ
להניח תפילין כיון דת
דתלת הכתוב בידועים לו לכ
לכרך להניח אבל כשל ראש ת
מכרך על מצות ולא להניח פ
סכבר התחיל והניח אחר מהס
וכפ הקונן איל לא סח מכר
אחית סח מכרך טקיס פיה דעל
סתי התפילין אחת דמכרך בר
כרכה אחת על סתיקן בלא סח
ביכתיס דחוקק לומר דלא הו
הנכרנ כ כרכות דלהניח ועל
מצות אלא כסח ועבר עכירה
וכך פי רח דעל סל ראש סח
גמר מצנה ועקרה דיש בה ד
כתיס ועין מכרך על מצות
אבל סח אחר ומכרך סתיס ע
על סל ראש נכן כשמוטא רכה
דנאוכי ולפי רתנבי סח מכר
סתיס ולפי אס יניח סל ראש
לכר דחן מעכבין זה אית זה
מכרך סתי על סל ראש כלכר
ומה טלא חסיר התלמו על סל
ראש כלכר מכרך סתיס לפי ע
סאין כלל ריגולות להניח זה כ
בלא זה דתפילין כי בר מכר
סתיס וכן פי לית כחמטכותינו
וכן רבי אלמנן כסדר תקון ע
תפלה טלו כתיב כן

הכי גר אולימא כמס סתכרך על העוכה הטוב והמטיב
כך מכרך על הרעה הטוב והמטיב והתכן על כסמית עו
טובות הטוב והמטיב ועל סממיות רעות אולי כרך דין ה
האמת לקבוליתו כסמחה מכרך על תדת סודיענו כלכ
סלס אלקיס לסין דיון כיון

כיו פריס סודרא על רישיה לים כרוך
עושר ישראל בתפארה כי מעשף כצי
כציצית לים כרוך אשר קדשנו במצ
במצותיו וצונו להתעשף כציצית כי
מנח תפילין ארעיה לים כרוך אק
במצותיו וצונו להנח תפילין ארישיה
לים אקכו על מצות תפילין כי משי
ידיה לים כרוך אשר קדשנו במצותו
וצונו על נשילת ידים כי משי אפיה
לים כרו המעביר שינה מעיני ותנומ
מעפעפי ויהי רצון מלפנך ה אהי ש
שתרגלם בתורתך ודבקם במצותי ואל
תביאם לא יידי חטא ולא ליידי גסיון
ולא ליידי בויון וכוף את יצרי להשת
להשתעבד לך ורחקם מאדם רע וכו

ומחבר רע ודבקם ביצר טוב וכחבר טוב כעולמך ותנגם היום וכל
לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ותגמלני חסדים טובי
באי גומל חסדים טובים לעמו ישראל חייב אדם לכרך כו
מאי חייב לכרך על הרעה כסם שמכרך על חשובה אלים כשם
שמכר על חשובה הטוב והמטיב כך מכרך על הרע הטוב והמטיב
והתנן על בשורות טובות אום הטוב והמטיב ועל בשורות רעות
אום כרוך דין האמת אום רבא לא נצרכא אלא לקבולינהו כשמחה
אמר אחא משום ר לוי מאי קראה חסד ומשפט אשירה לך ה
אזמרה אם חסד אשירה ואם משפט אשירה ר שמואל כר נחמנ
אם מהל כה אהלל דבר בלקים אהלל דבר בה אהלל דבר וז מרה
טובה בלקים אהלל דבר וז מרת פורענות ר תנחום אם מהכא

כום ישועות אטא ובשם ה אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה אקרא
לקח יחי שם ה מבורך אמ רב הונא אם רב משום ר מאיר וכן תנא משמיה דר עקיבא לעול
יהא אדם רגיל לום כל דעביד רחמנ לטב עביד כי הא דר עקיבא חוה קא אויל בארמא משא ל
להחיא מתא כעא אושפיוא לא יחבי ליה אם כל דעביד רחמנ לטב עביד אול וכת כרברא והוה
כהדיה תרגולא וחמרא ושרנא אתא ויקא כבייה לשרנא אתא שונרא אכליה לתרגולא אתא
אריא אכליה לחמרא אם כל דעביד רחמנ לטב ביה בליליא אתא גייסא שבייה למתא אם להו
לאו אמרי לכו כל טעשה הקבה הכל לטובה ואם רב הונא אם רב משום ר מאיר לעולם יהיו
דבריו של אדם מועשין לפמ הקבה שג אל תכהל על פיך ולכך אימחר לחווצי דבר לפני האקים
כי האהים בשמים ואתה על הארץ עלכן יהיו דבריך מעשים דרש רבנאמר כן רב חסדא
מאי רכתי ויצר ה אהים את האדם כשע יודין שע יצרים ברא הקבה אחר יצר טוב ואחר יצר רע
מתקוף להרב נחמן בר יצחק לא מעתה כחמה דלא כתי כה וייצר לית לה יצרא והא קא חונין
דמוקא ונשכא ובעשא לא כר שמעון כן פזי דאמר שמעון כן פזי אוי לי מוצרי ואוי לי מוצרי
אינמי כר ירמיה כן אעור דאמר ר ירמיה כן אעור דו פרצופים כרא הקבה באדם הראשון שנ
אזור וקדם צרתני

עדי האלקיס יבא דבר טניהס:
נכתב ברביא ולן כסדה: הנה
כהדי תרגולא להקינו משנתנו
: הכל לעונה אילו היה כר דל
דלוק היו הגוים רואין ארצנו ויא
ואלו היה החומר טוער או תרס
תרנגול קורא היה הגוים בא ו
וטובה ארצנו: הא קא חונין דמו
דמוקא סמוקת: או לי מוצרי
אם אלה ארצי ישרי ואם לא אלה
אחריו או לי מוצרי חמוצבטי כ
כההנריס: דו פרינפין: שני
עריטון כראו תחלה: אחד מל
מלשטנו ואחר מאחריו ונכלול
לשניס ועשה חן האחד חנה:
אחרי וקדם צרתני לשון נורה
דיעני שני פרינפין: זכר

Plate 26

Styled Square and Middle Sephardi Script in Printings of the Soncino Press
(Soncino, Italy; 1483)